

Brauli Montoya, *Aproximació a la història social de la llengua catalana*, València, Bromera, 2018, 162 p., ISBN 978-84-9026-833-9

Ja fa més de trenta anys que Brauli Montoya es va revelar com un innovador en el camp de la història de la llengua catalana, quan va captivar tothom (començant pels que llavors ens iniciàvem en aquesta mena de coses) amb *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna* (Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1986). El llibre tenia importància per uns quants motius. En tenia perquè es proposava dilucidar la genealogia del límit lingüístic meridional del català, feina poc tractada tant per la seva complexitat com per la falta de documentació que hi havia sobre el tema. Aquell treball-tesi també va suposar una primícia per una altra raó. Montoya hi seguia un procediment desacostumat entre els estudiosos del català. A partir de les aportacions de William Labov, el filòleg de Novelda va mirar de transposar —millor: d'adaptar— els procediments de la sociologia del llenguatge, sincrònica i presencial, a un temps inferit i fictici. Si en el present teníem la paraula viva, susceptible de ser sospesada i quantificada des de la sociolingüística, en el passat tindríem els textos i els contextos, no menys propicis per ser «objectivats» des d'un nou saber: la sociolingüística històrica. Suzanne Romaine havia obert el camí d'una tal transfusió interdisciplinària en el volum titulat justament *Socio-historical Linguistics: its status and methodology* (1982).

El deute amb Labov i Romaine es fa explícit en tota la producció de Montoya. S'hi fa en el seu llibre primer, i s'hi farà en els posteriors. Habituat com estàvem a mirar el català pretèrit com un fòssil, o màxim com un transsumpte de la història literària, en les recerques de Montoya arribem a sentir l'idioma en el temps: en les converses de la gent, en els atestats judicials, en la subliteratura. Per fer-nos-ho avinent, fins ara l'autor s'havia cenyit a l'estudi d'uns casos molt concrets. Són els que informen els llibres *Alacant: la llengua interrompuda* (València: Denes, 1996) o la *Història de la llengua catalana en un territori de frontera: Petrer (Vinalopó Mitjà)*

(Alacant, Universitat d'Alacant, 2006). Amb *Aproximació a la història social de la llengua catalana*, Montoya canvia d'escala. Sinó que el mateix títol del llibre sembla que en freni l'ambició. De fet, ja passava una cosa semblant amb l'*Aproximació a la història de la llengua catalana* de Manuel Sanchis Guarnier (Barcelona, Salvat, 1980). Més enllà de la quasi-homonímia (que no crec pas fortuïta), en totes dues obres els continguts ultrapassen l'estricta estimació aproximativa. El llibre de Sanchis representa la primera història (bé que inacabada) del català, mentre que el de Montoya ajusta per primer cop a la llarga durada catalanòfona els procediments i la terminologia de la sociolingüística diacrònica.

El que sí que té l'*Aproximació* de Montoya és una aparença molt humil. La col·lecció on es publica, adreçada més aviat a una clientela escolar, imposa unes restriccions tant d'extensió com d'expressió. Tot i això, un tendeix a pensar que la sèrie «Essencial» de l'editorial Bromera segueix la millor de les tradicions de l'«alta divulgació» en català: la que al primer nou-cents va propiciar les monografies de «Minerva», els toms d'«Enciclopèdia Catalana», la «Col·lecció Popular Barcino»; la que als anys 80 del segle passat va editar la sèrie «Descobrim el País Valencià». Dic això perquè el volumet de Montoya no té la pretensió de ser una història integral dels usos del català. No pretén equiparar-se amb, poso per cas, la *Historia social da lingua galega*, d'Henrique Monteagudo (Vigo, Galaxia, 1999), que al llarg de més de cinc-centes planes fa paret de tota pedra. El volum que ens ocupa tot just presenta una breu i divulgativa, tímida prospecció en la història del català feta des de la sociologia del llenguatge.

L'esquematisme que presideix tot el llibre, que podria passar per defecte, sovint l'autor sap transformar-lo en virtut. Seguint la manera laboviana, els esquemes, els quadros o els mapes simplifiquen l'argumentari i fins el supleixen. Així ho trobem en la llista d'«unitats onomàstiques» que es localitzen en els diplomes, cartularis i còdexs de temàtica religiosa i feudal de les demarcacions altmedievals de Vic i Urgell. En una plana i mitja l'autor classifica les primeres mostres de «català» que posseïm fruit de copiosíssimes compilacions precedents (p. 15-16). Passa semblantment amb els quadros que posen en relleu la progressió de textos en «català» al segle XI, depenent de l'àrea de producció (comtat) i del tema (jurament feudal, conveniència, compareixença, venda, donació) (p. 28-29). Veure els percentatges d'ús del vulgar incipient fa efecte, i en tot cas aporta una sinopsi que és molt d'agrair, sobretot de cara a l'aplicació didàctica que se'n pot treure.

El mapa que mostra el poblament del Regne de València original, basat en l'inventari conclusiu d'Enric Guinot (1999), també resulta d'una diafanitat completa (p. 43). Que jo sàpiga, mai abans amb tan poc espai s'havia presentat el rànquing de zones emissores de repobladors catalans de les terres valencianes, així com el percen-

tatge resultant de catalanòfons en les receptores. El gràfic de barres que explicita els percentatges de catalanoparlants i castellanoparlants a les ciutats dels regnes de València i de Múrcia (p. 47) completa la visió del panorama que va significar, des d'una poligènesi inicial, la prolongació cap al sud de la primitiva comunitat idiomàtica catalana. El «catalanesc» de Muntaner lliga així amb el «llenguatge compost» d'Eiximenis (o dels seus marmessors tardans). És el que sintetitza Montoya brillantment —agosa-radament— en els termes d'«una osmosi de llengües i dialectes que donarà lloc al valencià: un català occidental amb un fort component aragonès» (p. 45). Potser aquí haguera valgut la pena citar Emilio Alarcos Llorach, que em penso que va ser dels primers a parlar en termes d'«anivellament» en la constitució lingüística valenciana.

No cal dir que el tractament de la presència del català al regne de Múrcia, territori administrativament castellà, toca de ple l'especialitat de l'autor. En aquesta *Aproximació*, on de vegades es pot pensar que inclús les referències bibliogràfiques tiren a l'esquematisme, s'hi esquitllen tot de notícies inèdites o quasi-inèdites sobre la pervivència de la llengua catalana en el territori murcià. La documentació d'arxiu i els cognoms, la toponímia i una porció del vocabulari bàsic, més o menys desfigurats, atestarien el fet que el català degué aguantar a Múrcia i rodalia fins «pels volts de l'any 1400» (p. 57), un segle abans del que altres solen aventurar. En capítols com aquest és on més es veu que el llibre de què parlem amaga una novetat tan discreta com valuosa.

Pel que toca al període de «plenitud», Montoya para una atenció especial en les extremitats. El català no es va aconseguir implantar a l'illa de Sicília, però en canvi sí que hi va deixar petja lèxica (*attrivitu, muccaturi, pinzeddu*, etc.). A la inversa, la conquesta catalanoaragonesa d'Atenes i Neopàtria va importar al català un vocabulari principalment mariner (*galerna, nòlit, palangre, xarxa*, etc.). A Sardenya, on s'instal·la la colònia catalanòfona de l'Alguer, el català (viu, amb una relativa «oficialitat», fins al 1731) presta a la llengua local tot de noms de professions (*jutgi, isculanu*), de peixos (*agulla, aranya, surellu*), de subjuntius acabats en *-essi* (*cantessi*), de morfemes derivatius en *-eri* (*sabatteri, fusteri*) o noms de pila (*Jordi, Gironi, Bertomeu*). Tot això ja se sabia. Però la novetat que guia l'*Aproximació* de Montoya està en la voluntat de posar-ho fàcil, breu, clar i net.

La prova més concloent per la qual sabem de la «plenitud» del català medieval és el càlcul, fet al seu dia per l'indispensable Antoni Rubió i Lluch, segons el qual la Cancelleria va expedir en català un 15% de la documentació fins al 1350, mentre que durant la segona meitat de la mateixa centúria va passar a ser d'un 68% (p. 67, nota 21). És l'herència que rep Bernat Metge a la ratlla del 1400. Com que la mateixa concepció del llibre de Montoya no ho permet, no té gaire sentit retreure-li l'absència de tal o tal altra referència. Si fos a fer, en faltarien moltes. Tanmateix aprofito l'ocasió per dir

que, a l'abordar l'edifici lul·lià (també l'edifici lingüístic lul·lià), en endavant hauria de ser imprescindible l'esment del volum de Fernando Domínguez Reboiras *Ramon Llull. El mejor libro del mundo* (Barcelona, Arpa, 2016), diria que massa poc conegut encara. En tot cas és un fet indiscutible que Llull (o la seva circumstància emissora) va empeltar en la comunitat lletrada la idea de «parlar bellament e retoricalment e endreçadament» el vulgar. Des del moment que existeix la possibilitat d'expressar-s'hi bé, el vulgar deixa de ser vulgar. O deixa de ser només vulgar per pujar de categoria.

És per això que, un cop equiparat a mitjans del segle XIV amb el llatí, el català fa com si estigués reglamentat. De totes maneres es reglamenta passivament. Es codifica, basat més en la força repetitiva que proporciona la tradició que no pas en una gramàtica expressa. Al capdavant aquesta dinàmica es dona en totes les llengües fins molt tard (finals del XV i XVI). El que sorprèn és que en català segueix donant-se fins molt més tard encara (la primera gramàtica impresa del català no apareix fins al 1815). No crec, francament, que les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* (copiades cap al 1492) trenquin la tendència a aquesta mena d'«agramaticalitat» controlada per l'hàbit. El que sí que deuen provar, amb el percentatge d'ocurrències valencianes que en sostreu Montoya, és «l'enlluernament que exercia el prestigi literari de València del XV» (p. 76).

Per al català, l'edat moderna significa un temps llarg de subordinació, primer al castellà (aviat reconvertit en espanyol), després també al francès (i també a l'italià). Els percentatges de la producció de llibres impresos en una llengua o altra no enganyen pas, i marquen una cesura cap al 1520 i un tall fondo a la segona meitat del XVI. En aquest sentit Montoya hauria pogut mencionar els recomptes de Philippe Berger per València i de Manuel Peña Díaz per a Barcelona. On sí que no li calen remissions externes és en el capítol que dedica als «retrocessos territorials» del català. Aquí l'autor pren partit per una versió no sempre compartida. Al llarg de l'edat moderna el valencià-català no només recula a Elda i Oriola. El despoblament derivat de l'expulsió dels moriscos del 1609 (el 30 % del cens total valencià!) va trabucar l'interior del litoral (amb la «mallorquinització» de parts importants del país), però molt probablement també va decantar la implantació del castellano-aragonès a les comarques valencianes de l'interior. Més al nord, arran de la guerra dels Segadors, Binèfar o Montsó van patir una substitució poblacional que en va comportar una altra d'idiomàtica (p. 91). El criteri de Montoya, aquí amb prou feines esbossat, s'haurà de tenir present.

Els segles que el nostre llibre qualifica de «replegament» es caracteritzen per la diversitat de noms donats a la llengua històrica dels catalans, valencians i illencs. D'ençà de Rubió i Lluch (que sempre s'hauria de citar com a pioner), el tema l'hem anat passant uns quants, aportant-hi documents que insisteixen en el fet de la consolidació

progressiva de la divergència de noms per la mateixa cosa. El fenomen és antic, qui sap si ingènit, fins al punt que l'apel·lació del *Curial* al «comun llenguatge català» posa un problema, no pas menor, a la seva atribució valenciana. Com sigui, pels volts del 1500, es produeix la introducció (potser valdria més dir-ne la reintroducció) de *llemosí* com a supletori del glotònim *català*. Montoya hi veu un «nom ambigu [...] que fa allunyar més el sentiment comunitari entre catalanoparlants» (p. 111). La qüestió és discutible, en la mesura que *llemosí*, a part d'una poc o molt sincera evocació occitànica, va funcionar durant segles com a fertilitzant de la soca catalanovalencianobalear. Tinc la impressió que sense la retòrica passatista del llemosinisme, per més mistificadora que avui ens pugui semblar, la distància entre els territoris catalanoparlants s'hauria eixamplat, no sé si irremissiblement.

El llibre de Montoya, com ja he dit, representa un exercici de síntesi. Les llacunes que s'hi poden trobar es justifiquen per la modèstia amb què es planteja, tot el conjunt, des de bon principi. No obstant això, quan arribem a la contemporaneïtat —que Montoya bateja com «la represa interrompuda»—, és quan crec que més s'acusen les constriccions formals del llibre. Després de tot, un té la sensació que és justament ara, amb el trasbals que implica en tots els ordres de la vida l'entrada a la modernitat, que comença una nova relació dels parlants amb la seva llengua i també amb la dels altres: una relació —ara sí— verdaderament sociolingüística. Amb les vint-i-set planes que inverteix l'*Aproximació* a descriure l'estat de coses des de les primeres disposicions repressives de principis del segle XVIII fins a «la normalització de l'estatus», no n'hi ha prou. Sembla que els capítols precedents s'hagin menjat l'espai, i que el que queda per dir, que és d'altra banda allò de què posseïm més notícies positives, s'hagi de despatxar de pressa i corrents. Els testimonis del canvi familiar de llengua entre els valencians urbans de postguerra, que Montoya va recollir de viva veu amb Antoni Mas a *La transmissió familiar del valencià* (València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011), posen la mel a la boca del lector (p. 149-150). Però generen una expectativa frustrada. Al cap i a la fi, un està persuadit de pensar que la història social del català s'hauria de fundar bàsicament sobre dos grans pols d'atenció: el que als inicis de tot plegat va propiciar la consciència de singularitat del que coneixem com a català, i el que ha fet que aquesta mateixa llengua en determinats casos s'hagi deixat de fer servir sobretot al segle XX.

Hi ha encara un parell de puntualitzacions que m'agradaria fer, a propòsit de l'últim tram de llibre. El grup de L'Avenç, amb Pompeu Fabra al capdavant, hi figura com a valedor d'un «barcelonisme "supremacista"», tocat per «la desconfiança que mostrava envers l'assoliment de la reunificació del català» (p. 128). En una síntesi com la que aquí es presenta, les formulacions poc matisades es presten al malentès. Sí: el

primer fabrisme va ser un jacobinisme, que anteposava la quantitat d'actius a la tradició, la unificació a la dispersió. Val a dir que aquesta tria va constituir un procés general de modernització del corpus de totes les llengües occidentals. Però en el cas del català això va ser així només fins a un cert punt. La «preeminència, en tots els components de la gramàtica, al dialecte oriental de Catalunya» (p. 133) no va pas impedir que des del primer moment els «modernistes» adoptessin sense discussió els plurals nominals i verbals en *e*; que des de la revista *Catalonia* vindiquessin el mapa complet de la llengua catalana; o que aviat Fabra considerés els grans «dialectes» (sufraganis efectivament del mòdul metropolità) amb les seves solucions alternatives. Del monocentrisme inicial Fabra va passar a la possibilitat pluricèntrica, de la laxitud de la qual, fet i fet, encara ens servim els catalanoparlants (o si més no els catalanoescriptors) d'avui. En fi: no és pas veritat que els nois de L'Avenç vagin postular *dal*, *damà* o *qua* (p. 127). No hi caurà pas, en un estirabot com aquest, ni tan sols l'editor més descurat de la comèdia més descurada basada en el presumpte «català qu'ara es parla».

L'altre matís que potser convindria fer té a veure amb la castellanització de l'alta burgesia a la Catalunya del primer XIX. Montoya haguera pogut citar el famós pròleg al diccionari d'Esteve, Belvitges i Juglà (1803-1805), que diu que el castellà resulta útil perquè els catalans l'han d'usar «también sin salir de sus casas y en el trato con sus propias gentes». De testimonis per l'estil n'hi ha una colla; i al llarg del segle, com més va més. Crec, amb tot, que de declaracions així no se n'hauria pas d'inferir que «a partir de 1833 ja tenim indicis que alguns representants de l'alta burgesia barcelonina» s'havien començat a castellanitzar (p. 141). El plurilingüisme dels sainets de la primera meitat del XIX, que ho podria fer pensar, no deixa de ser un joc retòric, que efectivament indica que el castellà començava a ser conegut i marcat com mai abans. Ara bé, si les classes dirigents de la Catalunya vuitcentista haguessin dimitit tan d'hora de la seva llengua històrica i haguessin transferit l'espanyol als fills, no hi ha dubte que la casuística de la liquidació occitana —per dir-ho així— s'hauria apoderat, en poques dècades, de tota l'àrea catalana. Pensem que a Perpinyà, del cantó de la III República francesa, la implantació del francès (o sigui: del bilingüisme altern) va haver d'esperar ben bé fins a finals del XIX.

En una obra imprescindible, Alberto Vârvaro advertia que la reconstrucció de l'estat d'una llengua en un temps desaparegut representava un gran repte, com sigui que «la documentazione del passato ci si presenta come un corpus finito, la cui consistenza e delimitazione è tutto indipendente dai fini che si proponiamo; né è possibile verificarlo né soprattutto integrarlo in relazione alle nostre esigenze» (*La parola nel tempo*, Bolonya: Il Mulino, 1984, p. 106). Si la recomposició de la gramàtica d'una llengua, de la qual només ens queden traces esparses en l'escriptura, sempre demana cautela,

més en demana la d'una vivència que no podem ni podrem sentir mai. *L'Aproximació a la història de la llengua catalana* representa certament una temptativa d'encarar-se a les peripècies de l'idioma viu del passat. Ara tocaria que es completés amb la redacció, sempre diferida, d'una total *Història social de la llengua catalana*. El professor Brauli Montoya seria un dels millors candidats per aempendre-la amb èxit.

AUGUST RAFANELL
Universitat de Girona
august.rafanell@udg.edu
ORCID 0000-0002-8269-0759